

ZEBEKLERDE DANS VE MÜZİK İLİŞKİSİ

DANSA EŞLİKTE AYAĞA ÇALMA

Sonay Ödemiş
İstanbul Teknik Üniversitesi
sonayodemis@itu.edu.tr

Zeybek coğrafyasında icra edilen müzikler, tempolarının düşüklüğü ile dünyaca meşhur bir üne sahiptirler. Söz konusu yavaşlık, zeybek dans müziklerinin genelinde, özellikle de tek kişi tarafından icra edilen zeybek danslarında belirgin biçimde hissedilmektedir. Zeybek dans icralarının, oyun müziklerinin üzerindeki tesiri de özellikle üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Dans-müzik etkileşiminin gerek estetik gerekse teknik açıdan en önemli unsuru kuşkusuz, müzik takımı ile dans icracısı arasındaki kusursuz uyumdur. Bu uyumun sağlanması büyük oranda dans icracısına bağlıdır ve dans müzikleri de dans icracısının hareketleri doğrultusunda şekillenir. Çünkü esas olarak zeybek dans icracıları, müziği bir amaç olarak değil, araç olarak görmektedirler (Tüfekçi 1990:80). Büyük çoğunluğu dans için yaratılan söz konusu müziklerin ritmik düzümleri (a.g.e:81) ve ses dizilimleri, dans icracılarının hareketlerine göre düzenlenmiştir.

Yerel törenlerde herhangi bir sebep ile 'zeybek dönmek' üzere alana gelen bir kişi, yapacağı hareketleri icra edilen müziğe göre belirlemeyebilir. Bu gibi durumlarda mehter¹, dans icrasına göre, çalınması istenen ezgiyi başka bir ezgi ile değiştirebilir ya da bilinen ezgi üzerinde farklı düzenlemeler yaparak dans icrasına ve dansa bağlı olarak yeni oyun müziklerinin üretilmesine katkıda bulunabilir.

Tek kişilik danslarda; dans icracısının temposunu, vurgularını, duraksamalarını ve diğer nüanslarını dikkate al(a)mayan bir müzik icracısının, dans icrasına katkıda bulunması beklenemez. Bu yüzdendir ki; mahallî müzik icracıları arasında, 'çalgılarında ne derece usta olduklarının' göstergelerinden biri de; dans icracısı ile sağladıkları uyumdur (Ödemiş 2007:53; 2002-2010; 2005-2006). Bu uyum sağlama yöntemine 'Ayağa Çalma' denir. 'Ayağa Çalma' her ne kadar sadece müzisyenler ile solo icracı arasında sürdürülen bir yöntem olarak düşünülse de kapsamı daha da geniştir ve çoklu dans icralarında diğer dansçıları da içine almaktadır.

İki ya da daha fazla kişinin dans icrası söz konusu ise; 'usta' olarak kabul edilen dans icracısının bir 'orquestra şefi' gibi bütün sunumu yönettiği ve buna bağlı olarak müzik takımının da usta icracının vücut hareketlerini takip ederek oyun müziğinin temposunu, vurgularını ve diğer bütün nüanslarını belirlediği görülür. Diğer dansçılar da aynı müzik takımının yaptığı gibi 'usta' dansçının vücut hareketlerini ve yönlendirmelerini takip ederler. Usta olarak dikkate alınacak kişi, genellikle dans icra yeteneği çevrede bilinip kabul gören kişi olmakla birlikte, bazı durumlarda nezaketen yaşça büyük olanların da dansı kumanda etmesine imkân verilir. Dr. Rıza Tevfik'in aşağıdaki kısa fakat özlü sözleri konuya daha da açıklık getirecektir: "Beş on kişi ile bir halka çevrilip te zeybek havası oynanacak olursa, o vakit en güzel oynayan kişi kumanda eder, sanki Avrupa oyunlarından "kadril" de nasıl oyunu idâre eden kişi kumanda ederse aynen zeybek havası hakkında da kumanda eden kişi, ileri, geri dön, aşağı diyerek başlıca hareketleri tayin eder ve kendisi sağındaki arkadaşından azıcık uzakça durduğundan halka o noktada bir ayrıntı meydana getirir" (Öztelli 1991:65).

¹ Mahalli müzik icracılarından bazıları 'müzik takımına', 'mehter' demektedirler.

Dans ve müzik icrasının birbirinden ayrılamaz olduklarını düşünerek, 'Ayağa Çalma' kavramının tanımının, bilinen ve kullanılagelenden farklı olarak aşağıdaki gibi yapılması 'daha' uygun olacaktır. 'Ayağa Çalma' olarak adlandırılan uyum metodu; müzisyenlerin ve diğer dansçıların usta dansçıyı takip ederek; tempolarını, vurgularını ve diğer nüanslarını dansın ve dansçının adımlarına göre ayarlamalarıdır. Ayağa Çalma metodu, mahalli sanatçılar ve ilgililer tarafından çok iyi bilinen bir kavram/yöntem olmasına rağmen, maalesef ki günümüze kadar şematik de olsa incelenmesine gerek görülmemiştir. Ayağa Çalma metodu; tek kişilik ve toplu dans icralarında farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden aşağıda yapılacak anlatım, yukarıda kapsamını genişlettiğimiz biçimde, tek kişilik ve çoklu dans icraları göz önüne alınarak yapılacaktır.

Gezinleme Bölümü ve Ayağa Çalma

Tek kişilik zeybek dansı icraları genel olarak 'gezinleme' adı verilen 'serbest ritimli' bölümün icrası ile başlar. Gezinleme bölümü; dansçının icra alanını tanınması, izleyicilere ve müzik takımına alışması bakımından ne derece önemli ise, müzik takımı için de dans icracısını tanımak ve icra tavrı hakkında çıkarımlarda bulunabilmek açısından aynı derecede önemlidir. Çünkü genel olarak solo nitelikli olarak icra edilen Zeybek dansları; icracının karakteri, yaşı, fiziki kapasitesi ve daha birçok özelliği ile çeşitli derecelerde orantılıdır.

Yaşın ilerlemesiyle insanın hareket kabiliyetinin daralması, alınan alkol miktarının bilinci ve denge yetisini zaafa uğratması, çeşitli vücut kusurları (topallık, uzuv eksikliği vs.) ve kontrolsüz heyecan gibi etmenler tek kişilik zeybek dans icrasına olumsuz yönde etki ederler. Genç ya da fizikî dinamikliği ileri yaşlarda da korumuş olmak, geniş bir Zeybek dans repertuarına sahip olmak ve solo nitelikli icranın provasının düzenli olarak yapılması gibi etmenler ise tek kişilik zeybek dans icrasına olumlu yönde etki ederler.

Müzik takımı, 'gezinleme' bölümünde dansçının fizikî kusurlarını, fizikî hâli ve bilinç durumu –eğer dansçı tarafından yapılan bir seçim yok ise- ile ilgili gerekli bilgileri ve icranın olası hızını belirleyerek, dansçıdan gelecek işaretle ritim eşlikli bölüme başlangıç yapabilir (Ödemiş 2002-2010; Ödemiş 2002-2010; 2005-2006). Gezinleme bölümü salt tek kişilik Zeybek dans icralarında kullanılmadığı için, çoklu dans icralarında da dansçılar ve müzisyenler arasındaki bağın başlangıç noktasıdır. Gezinleme bölümü ile aynı müzikal yapılar içerisinde icra edilen, ancak dans müziğinin 'orta' kısmında yer alan 'dinlence' bölümleri ise, dansçının dinlenmesine, birtakım kusurları düzeltebilmek için müzik takımı ile işaretleşmesine; gerekli ise dans müziğinin değiştirilmesine olanak tanıyacak süreyi yaratmaktadır (Ödemiş 2009).

Gezinleme bölümü esnasında genellikle müzik takımı tarafından, kendi arasındaki uyumun sağlanması amacıyla dans icracısının hareketlerini takip etmeksizin müzik icra edilse de; dansçıların gezinleme bölümlerinde sergiledikleri, 'toprak alma, koşma, sekme, diz vurma' gibi hareketler kümelerinde uygun müzikal vurgular kullanılır (Ödemiş 2002-2010; Ödemiş 2002-2010; 2005-2006).

Ritim Eşlikli Bölüm ve Ayağa Çalma

Adından da net olarak anlaşılacağı gibi 'Ritim Eşlikli Bölüm', gezinleme bölümünün aksine tamamıyla dans icracısına bağlı kalınarak müzik icra edilen bölümdür. 'Dans için müzik' temelinde icra edilen müzikler, dans icracısının hareketlerine paralellik gösterir. Bu paralellikte ilk

olarak ele alınması gereken konu 'hız'dır. Çünkü hız, özellikle tek kişilik Zeybek dans icralarının en karakteristik unsurlarından biridir.

Zeybek dans icraları için yaratılan müzikler, yavaşlıkları ile ünlenmişlerdir. Bu yavaşlık ise dans icrasından kaynaklanmaktadır. Zeybek danslarının teknik ve artistik öğeleri, hızlarının yükseklikleri ile akılda kalan Kafkas dansları gibi örneklerin aksine, yavaşlıklarında gizlenmiştir. Bir Zeybek dans icracısı, bu tür yavaş icralarda; dengede kalışının düzgünlüğü, yavaş hareketlerin tüm vücutta yarattığı kasılmaları, rahat bir görünüş sergileyerek izleyicilere yansıtması, müzik ile uyumlu hareket edebilmesi ve özgün hareketler sunabilmesi ile değerlendirilebilir. Bu yüzden ki, günümüzde icra bakımından 'en zor' olarak kabul edilen zeybek dansları 'en yavaş' olanlardır.

Dans için müzik icra ediliyor ve danslar da yavaş icra ediliyor ise ilk akla gelecek olan, müziklerin de yavaş olacaktır. Kusursuz bir uyum yaratmayı hedefleyen "Ayağa Çalma Metodu", tempoyu bazen o kadar düşürür ki, icra edilen müzikler 'serbest ritimli' müziklerden ayırt edilemez hâle gelebilirler. Bu yavaşlık, konu ile ilgili araştırmalar yapan ilgililerin de dikkatini çekmiştir: "...ağır zeybeklerin, ritim kesitleri arasında ve hattâ kesitlerin içinde, "oyuncuya tâbi olmak"tan kaynaklanan, çok kısa süreli "gecikme" ya da "atak"lar, davul ritmiyle de gerçekleştirilmektedir. Özellikle üçerli kesitlerle, "çubuk"la yapılan tremololar, durgu (pause) karakterine yaklaşmaktadır..." (Öztürk 2006:174).

Ayağa Çalma metodunun, tek kişilik danslardaki uygulanış biçimi aşağıda şema hâlinde belirtilmiştir. (Bkz: Şema-1) Şemadan da anlaşılacağı üzere; dans icracısı, zurna ya da ana çalgı² tarafından icra edilen müziği bilir ve hareketlerini uygularken melodi ile bir uyum yaratmayı gözetir (Ödemiş 2002-2010; Ödemiş 2002-2010; 2005-2006). Melodinin akışına göre hangi hareketleri yapacağını tasarlayan dans icracısı, davul³ icracısı tarafından takip edilmektedir (Ödemiş 2002-2010). Dans icracısı, melodi ile bir uyum yakalamaya gayret etse de, ritmik düzen ve hız, ritim icracısı tarafından dansçıya bakılarak belirlenir (Ödemiş 2002-2005-2010). Ana çalgı ise icra edilen müziğin hızını, ritim icracısına göre; vurguları, melodideki süslemeleri ve diğer tüm nüansları dansçıyı izleyerek belirler. Söz edilen 'Ayağa Çalma' döngüsü uygulanarak, tek kişilik zeybek dans icrasında istenilen uyum sağlanmış olacaktır.

Çoklu (toplu) zeybek dansları icralarında da, aynı döngü uygulanır. Çoklu dans icralarının farkı, alanda dans edenlerin sayılarının birden fazla oluşudur. Bu gibi durumlarda ise, yukarıda bahsettiğimiz 'ustalık' faktörü etkisini göstermektedir. Aşağıda çoklu dans icrasında kullanılan döngü şemalandırılmıştır (Bkz: Şema-2). Şemaya göre; çoklu icralarda, 'usta' dansçının hareket bütünlüğü diğer dansçılar tarafından da dikkatle izlenmektedir. Genellikle halka formunda icra edilen bu tür çoklu Zeybek danslarında, görüş açısına mani olan bazı durumların gelişmesi de söz konusu olabilmektedir. Böyle durumlarda, 'usta' dansçı tarafından, yapılacak hareketleri belirtecek bazı nidaların seslendirilmesi alışıl gelmiş bir durumdur. Usta dansçının belirlenmesinin ardından 'Ayağa Çalma' döngüsü uygulanır ise sonuç olarak istenilen uyum sağlanmış olacaktır.

Günümüzde zeybek danslarının düzenlenme çalışmaları, belirli bir düzeye ulaşmış ve önceleri tamamen başına buyruk biçimde sergilenen danslar, konusunda uzmanlaşmış kişilerce

² Ana çalgı, müziğin icra edileceği alana göre değişiklik gösterebilir. Açık alanlarda yüksek ses imkânı sağlayan zurna, klarnet gibi çalgılar tercih edilirken, kapalı alanlarda bağlama ailesi, kemane ve kaval gibi çalgılar tercih edilir.

³ Açık alanlarda davul, kapalı alanlarda ise bendir, darbuka gibi çalgılar tercih edilir.

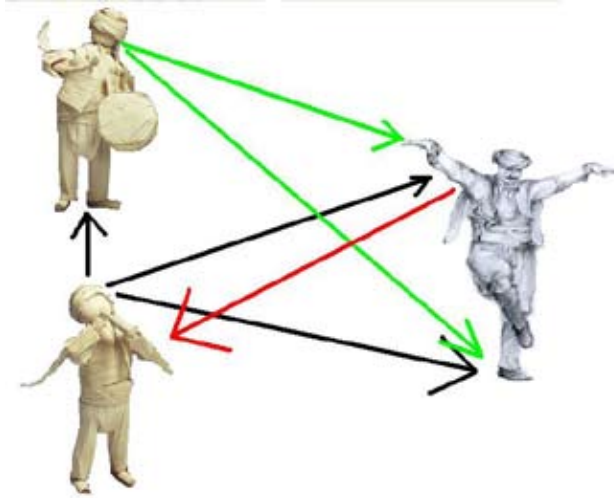
düzenlenmiştir. Bu sayede çoğu oyunun figürleri⁴ –bazen farklılık gösterse de- belirli isimler ile anılır hâle getirilmiştir. Çoklu zeybek dans icralarında, ‘çok ve dön’ gibi anlık komutların yerini figür isimlerinin aldığı ve komutların figür başlarında verildiği görülmektedir. Aşağıda örnek olarak Harmandalı Zeybeği’nin figür dizilimi verilmiştir.

HARMANDALI ZEYBEĞİ= Düz (Temel) + Eşme (Eşme-1 + Eşme-2) + Atik + Dönme

Bu şekilde verilen komutların müzisyenler tarafından da bilinmesi sayesinde, figürlerinin düzenlendiği danslarda, figür ile özdeşleşmiş melodiler icra edilmektedir. Zeybek danslarının figürlerinin düzenlenmesi, çeşitli sahne gösterilerinde (yarışma, resmi tören vb.) ve profesyonel gösteri topluluklarının performanslarında yer almaları ile birlikte geçmişte sadece Zeybek coğrafyası (Ödemiş 2007:26-27) olarak tanımlanabilecek sınırların aşılmasıyla icra sahasının genişlemesine sebep olmuştur. Ancak icra sahasının genişlemesi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir.

Genellikle akrabalık bağları vesilesiyle ve mahallî yöntemlerle yetiştirilen yerel müzik takımlarının sayıları, genişleyen bu coğrafyaya⁵ yetecek düzeyde değildir. Az sayıda bulunmaları, şehirlerarası seyahat bedellerinin yüksekliği; şehir değiştirdiklerinde ‘günlük iş’ sayılarının düşmesi ve bu maddî kaybın giderilmesi için ücretlerde yapılan artışlar gibi pek çok etmen, dans topluluklarının müzik için ayırdıkları bütçelerin fazlasıyla aşılması sonucunu doğurmuştur.

Bütçe kısıntısı sebebiyle, yöresel müzik icracılarını kendi coğrafyalarının dışına çıkaramayan dans toplulukları, çözüm olarak daha önceki yıllarda ‘mahalli müzisyenlerin’ yaptıkları ses kayıtlarını kullanmaktadırlar. Geçmiş dönem ses kayıtlarının kullanılması, ‘müzik düzenlemesi yapılmış çalışmalar’ için de ‘maliyetin yüksek olması’ sebebi ile aynıdır.

Şekil 1

⁴ Hareket cümlesi

⁵ Kitle haberleşme araçlarının yoğun olarak kullanımından evvel doğal sayılabilecek bir hızla genişleyen bu coğrafya, kendi yerel müzisyenlerini yetiştirebilecek kadar zamana sahiptir. Ancak bu ani genişlemeler, yerel müzik özelliklerinin tamamını bilen ve uygulayabilen müzik icracılarının yetiştirilebilmesi için gerekli süre için imkân tanımamıştır. Bu gibi durumlarda ortaya başka bir karma kültür çıkmaktadır ki, o da bu bildirinin kapsamına dâhil olmamaktadır.

kadar önemsenmemektedir. Geleneksel olarak sistemleşen bu gibi yöntemlerin, geleneksel sahne sanatlarımız açısından değerlerinin bilinmesi ve gelecek kuşaklara doğru aktarılabilmesi için ders olarak okutulması gerekmektedir. Bu sayede hem geleneksel sanatlarımızın devamlılığına ve konusuna hâkim ve yerel farklılıkları uygulayabilen profesyonel müzisyenlerin sayısının artmasına katkı sağlanabilecek, hem de dans müzikleri repertuarımızın genişletilmesine imkân yaratılabilecektir.

Referanslar

- Ödemiş, Sonay. 2009. "Zeybek Oyun Müziklerinde Kullanılan Uzun Havalara; Aydın Zeybekleri Örneği", Müzik Biliminde Gençler Semineri, İstanbul Teknik Üniversitesi Müzikoloji Bölümü, İstanbul.
- _____. 2007. "Aydın İli Germencik İlçesi Zeybek Oyun Müziklerinin İncelenmesi", Lisans Bitirme Çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Türk Halk Oyunları Bölümü, İstanbul: Türkiye
- Öztelli, Cahit. 1991. "İlk Millî Oyun Araştırmacımız" *Efeler- Kökenleri, Eylemleri, Töreleri, Dansları, Giysileri*, (ed.) Ersal Yavi, Aydın: Aydın Valiliği İl Özel İdaresi
- Öztürk, Okan Murat. 2006. *Zeybek Kültürü ve Müziği*. İstanbul: Pan Yayıncılık
- Tüfekçi, Gamze. 1990. "Dokuz Zamanlı Usullerin Yurdumuzdaki Farlılıkları" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Türkiye

Görüşmeler

- Basri Eğriboynun, kişisel görüşme, 2002-2005-2010, Germencik-Aydın
- Kemal Eğriboynun, kişisel görüşme, 2002-2005-2010, Germencik-Aydın
- Tibet Var, kişisel görüşme, 2005-2006, Germencik-Aydın